

הרב יהודה זולדן

גיליון מס' 65

מסכת יומא דפים ס"ג-ס"ט

ג"ט' תמוז, פרשת חוקת, תשפ"א

"ביד איש עתי" – אפילו בשבת

(יומא סו ע"ב)

א. "עת" – ואפילו בשבת

יומא סו ע"ב

עתי ואפילו בשבת. למאי הלכתא? אמר רב ששת: לומר שאם היה חולה מרכיבו על כתפו. כמאן? דלא כרבי נתן. דאי רבי נתן, האמר: חי נושא את עצמו. אפילו תימא רבי נתן, חלה שאני.

אמר רפרם: זאת אומרת עירוב והוצאה לשבת, ואין עירוב והוצאה ליום הכפורים.

רש"י יומא סו ע"ב

למאי הלכתא - מה חלול שבת יש שהוצרך להתירו, אי משום תחומין - דרבנן בעלמא ניהו, שגזרו עליהן לאחר מתן תורה.

כמאן - איצטריך לרבוויי דלא כר' נתן דאמר חי נושא את עצמו הוא, ואין בו אלא משום שבות, ופלוגתא במסכת שבת (צד, א).

חולה שאני - דהשתא לא נושא את עצמו, והנושא מחלל שבת.

זאת אומרת - מדאיצטריך למתני עתי אפילו בשבת איכא למשמע דאין איסור הוצאה ליום הכפורים דאי יום הכפורים כשבת להוצאה למה לי קרא להתיר משאו בשבת, הרי כשחל בחול נמי כשבת דמי, וקאמר רחמנא ישלחנו, עירוב כדי נסבא, אלא דהא תליא, דלא תקינו חכמים עירובי חצרות אלא בשביל איסור הוצאה, שגזרו מרשות לרשות גזירה משום הוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים.

- לאיזה מצב לומדים מהפסוק "ואפילו בשבת" לפי רב ששת ולפי ר' נתן.
- מה מסקנתו של רפרם מדברי הברייתא, ועל בסיס מה הסיק רפרם את מסקנתו?

תוספות ביומא הקשה על סוגייתנו, מדברי הגמרא בכריתות, והתוספות המקביל בגמרא בכריתות שאל שאלה דומה והשיב עליה. להלן דברי הגמרא, ואחר כך נציין את דברי תוספות ביומא ובכריתות.

צורבא הדף היומי

כריתות יג ע"ב-יד ע"א

מתני'. יש אוכל אכילה אחת וחייבין עליה ארבעה חטאות ואשם אחד: טמא שאכל חלב והיה נותר מן המוקדשין ביוה"כ; רבי מאיר אומר: אם היה שבת והוציאו - חייב; אמרו לו: אינו מן השם.

גמ'. ...ר' מאיר אומר וכו'. ונתני: אם הוציאו - חייב, מאי טעמא קתני: "אם היתה שבת"? אמר רפרם, זאת אומרת: עירוב והוצאה לשבת, ואין עירוב והוצאה ליום הכיפורים. ממאי? דלמא יש עירוב והוצאה ליום הכיפורים, והכי קתני: "אם היתה שבת והוציאו" - חייב אף משום שבת ויום הכיפורים! אלא אי איתמר דרפרם על הדא איתמר, דתניא: "ושלח ביד איש עתי". "איש" - להכשיר את הזר, "עתי" - אפילו בטומאה ואפילו בשבת, "עתי" - במזומן; קתני: "עתי" - אפילו בשבת. אמר רפרם: זאת אומרת עירוב והוצאה לשבת, ואין עירוב והוצאה ליום הכיפורים. ממאי? שאני שעיר המשתלח, דהכשירו ביום הכיפורים בכך! אלא, דרפרם ברותא היא.

רש"י כריתות יד ע"א

זאת אומרת - מדקתני אפילו בשבת אין עירוב והוצאה ליום הכיפורים, דאם יש איסור הוצאה ליום הכיפורים אמאי איצטריך לרבווי שבת הא דחי יום הכיפורים והוא הדין לשבת. דילמא - מיום הכיפורים לא שמעינן לשבת, דיום הכיפורים שאני דהכשר מצותו בכך דומיא דתמידין שקריבין בשבת.

תוספות יומא סו ע"ב ד"ה אמר רפרם

אמר רפרם זאת אומרת עירוב והוצאה כו' - אמרינן בפרק אמרו לו (כריתות דף יד.) דרפרם בדותא היא דפריך עליה ודילמא שאני שעיר המשתלח דהכשירו ביום הכפורים בכך אלא דרפרם בדותא היא.

תוספות כריתות יד ע"א ד"ה אלא

אלא דרפרם ברותא היא - ובפרק שני שעירים (יומא סו:) איתא נמי הא דהכא, ולא דחי "דילמא שאני שעיר המשתלח" כו' כדדחי הכא. אלא רגילות הוא דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר [ע"פ הירושלמי ראש השנה ג, ה].

- ע"פ התוספות מה הסתירה בין סוגית הגמרא ביומא לבין סוגית הגמרא בכריתות ומה התשובה לשאלה?

בשו"ת שאגת אריה הקשה על תשובת התוספות במסכת כריתות, והציע הסבר משלו.

הרב אריה לייב ממיץ, שו"ת שאגת אריה סי' ע

מי יתן שהיה מראין לנו רבותינו אפילו מקום אחד שהגמרא מייתי דברי איזה אמורא במקום אחד בסתם, ובמקום אחר מייתי ליה ודחי ליה בב' ידים כהך דהכא, ולא עוד אלא שבמקומן במס' יומא לא דחי ליה, כמו שכתבתי.

הילכך נ"ל לפרש הא דמסיק בכריתות דהא "דרפרם בדותא הוא" משום דמתני שם אברייתא גרידא ולא הביאו שם דברי רב ששת דאיתמר עלה. אבל ביומא דאיתא לדרב ששת אברייתא דייק רפרם למילתא שפיר, ולא בדותא היא. משום דאיכא למידק, מאי קשיא לו לרב ששת

צורבא הדף היומי

" 'עתי' ואפילו בשבת למאי הילכתא", דילמא משום איסור תחומין קא אתי קרא לרבוויי אם אין צוק גזור וחתוך בתוך י"ב מיל התחום כדאמר התם (ד' סז ע"ב) " 'גזירה' אין גזירה אלא חתוכה" משלחו אפי' חוץ לתחום.

- הסבר מדוע בגמרא ביומא לא נאמר שדברי רפרס הם בדותא, ובגמרא בכריתות נאמר ועל מה נאמר?

בגמרא (יומא סו ע"ב) פירש רב ששת את דרשת הגמרא " 'עתי' – אפילו בשבת", לא כהיתר עקרוני של עשיית מלאכות המקובלות בשילוח השעיר ביום הכיפורים שחל בשבת, אלא כאוקימתא מסוימת וכנראה גם לא שכיתה – כשהשעיר חולה. דרשת הגמרא באה להתיר לשאת אותו על הכתף. על כך העיר הרש"ש:

הרב שלמה שטארשון, יומא סז ע"ב

ולי נראה דכאן דמוקי רב ששת בחולה, לא שייך לדחויי: "שאני יום הכיפורים דהכשירו בכך" הואיל שאינו הוה תדיר רק שקרה מקרה שהוא חולה. הרחיב בזה הרב משה פיינשטיין:

הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, חלק קדשים וטהרות סימן טז

דהדברים שמוכרח לעשות בהשעיר מצד מצות היום הוא בכלל הלימוד דכל עבודת היום שדוחה שבת ואין צריך על זה למוד מיוחד. ואף שהיא מצוה שבחוץ ולא עבודה שבפנים, מכל מקום הא ודאי כשאי אפשר לקיים מצות עזאזל אי אפשר לקיים מצות שעיר הפנימי. דכמו שאין הגורל קובע אלא בראוי לשם כך, ודאי לא היה הגורל קובע אלא בראוי גם לעזאזל אם היה איזה מציאות בזה. ... כל עבודת היום לא יוכלו לקיים בשבת דתלוין זה בזה דהא אף הסדר מעכב, ולכן ממילא מאותו הלמוד ששעיר הפנימי וכל עבודת היום דוחה שבת, ידעינן שגם מצות שלוח ודחיפת השעיר דוחה שבת. אבל הרכבתו על כתפו בחלה שרק דבר מקרה הוא ואינו מדיני המצוה שבכל שלוח, לא נוכל למילף שידחה שבת מעצם עבודת היום משום דלא יגרע עבודת היום דהא היה ראוי לשלוח כשילך בעצמו, וצריך לקרא מיוחד שמצות שלוח דוחה שבת מצד עצמו.

- ע"פ הרב פיינשטיין, אילו מלאכות יש צורך להתיר מלימוד בפסוק ואילו לא? היעזר ברש"י.

בבבלי (יומא סו ע"ב) וכן בירושלמי (יומא ו, ג) נדרש " 'עתי' – אפילו בשבת", ואחר כך הובאו דברי התוספתא ובה דיון כיצד יש לנהוג כשהשעיר חלה:

תוספתא יומא ג, יד

שאלו את ר' ליעזר:

הרי שחלה שעיר המשתלח, מהו להרכיבו? אמר להם: יכול הוא להרכיב את אחרים. חלה משלחו, מהו לשלחו ביד אחר? אמר להם: כך תהו בשלום ואני.

צורבא הדף היומי

דחאו ולא מת, מהו שירד אחריו וימיתנו? אמר להם: כך יהיו אויבי מקום.

וחכמים אומרים:

חלה – מרכיבו,

חלה משלחו – משלחו ביד אחר,

דחאו ולא מת – ירד אחריו וימיתנו.

הנוסח המובא בבבלי ובירושלמי שונה במעט. בירושלמי נוסף אחרי כל תשובותיו של ר' אליעזר: "לא שהיה ר' אליעזר מפליגן, אלא שלא היה אומר להן דברים שלא שמעון מימיו" מראה גם: סוכה כח ע"א].

בתוספתא ובתלמודים הובאו תשובותיהם של חכמים לשאלות שר' אליעזר לא ענה עליהם בנוסחאות הבאות: "חלה – מרכיבו" (תוספתא), "חלה המשתלח – מרכיבו על החמור" (ירושלמי), "חלה מרכיבו על כתפו" (בבלי). על פניו, אין זה כל כך משנה איך המשלח מרכיב את השעיר החולה – על כתפו או על חמור. בכל אופן השעיר לא הולך בכוחות עצמו. הדיון מה עושים כשהשעיר חלה בתוספתא בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי אינו נקשר ליום הכיפורים שחל בשבת דווקא, אלא ליום הכיפורים בכלל. השאלה היא מצד דרך הטיפול בשעיר במצב כזה.

לפי התוספתא אין צורך ללמוד מדרשת פסוק שמותר לעשות פעולות חריגות ויוצאות דופן כמו להרכיב את השעיר המשתלח במקרה שחלה על כתפו או על חמור, כשיום הכיפורים חל בשבת ובוודאי שחל בחול. גם בירושלמי אין קשר ישיר בין הדיון כשהשעיר חלה לבין דרשת הפסוק. ייתכן לפי זה שאף על פי שפעולת השילוח נעשית מחוץ למקדש, היא נחשבת כחלק מהקרבנות הקרבן, ועל כן אין צורך בלימוד מיוחד מפסוק להתירה גם אם היא נעשית שלא באופן המקובל.

אמנם גם בתלמוד הירושלמי הובאה הדרשה "עתי אפילו בשבת", מאחר ששילוח השעיר נעשה מחוץ למקדש. יש לציין שהדרשה עוסקת באיש: "ושלח ביד איש עתי" – השליח לוקח את השעיר גם כשיום הכיפורים חל בשבת. גם הדרשות הנוספות עוסקות באיש השולח: "עתי – שיהא מזומן, עתי – ואפילו בטומאה". ייתכן אם כן, שהיה צורך לדרוש מפסוקים כדי להתיר פעולות שעושה הכהן שלוקח את השעיר מהמקדש וזורקו מהצוק. גם אם מעמדו של השעיר המשתלח הוא כקרבן פנים, וגם אם פעולתו של הכהן המשלח בשליחותו של הכהן הגדול, מניין שגם לכהן הותר לעשות את הפעולות הללו בשבת או כשהוא עצמו טמא? לא רק זאת, יש הסוברים שהשילוח של השעיר למדבר לא מעכב. "אדברים שהכהן עושה בבגדי לבן, ולא על דברים הנעשים על ידי איש עתי" (יומא סה ע"א רש"י ד"ה אלא). כיוון שכך היה צורך לדרוש מהפסוק ולהתיר גם לאיש העתי לעשות את פעולת השילוח גם בשבת או אם נטמא. ביחס לכהן הגדול עצמו ברור שמותר לעשות את כל הפעולות שהוא עושה גם כשיום הכיפורים חל בשבת, מפני שאלו מצוות היום. אך יש צורך ללמוד מפסוק כדי להתיר את פעולותיו של המשלח בשבת ובטומאה. רק בתלמוד בבלי נאמר בשם רב ששת כתובה לשאלה "למאי הלכתא" את הדרשה "אפילו בשבת – לומר שאם היה חולה מרכיבו על כתפו".

צורבא הדף היומי

לפי רב ששת דרשת הברייתא היא למציאות מסוימת שאינה שכיחה. רב ששת ביסס את תשובת חכמים לשאלה מה קורה כשהשעיר חלה על דרשת פסוק. בברייתא שבבבלי ובירושלמי שבה הובאו דברי חכמים לא היה צורך לעגן התשובה לשאלה בדרשת פסוק, ואילו רב ששת טען שתשובת חכמים מבוססת על דרשת הפסוק.

יוצא אם כן, שלפנינו הבדלים מהותיים בהצגת מדרש ההלכה בספרא "עתי – אף בשבת" כפי שהובאה בתלמוד הירושלמי, לבין פרשנות הדרשה בתלמוד בבלי. דרשת הירושלמי על שילוח השעיר בהקשר של שבת מלמדת על מעמדו של השעיר מאז שהוא יצא מהמקדש לקראת שילוחו במדבר. הוא קרבן ציבור אף שפעולת הקרבתו נעשית מחוץ למקדש ולא על גבי המזבח. בעוד שעל פי רב ששת שהובא בתלמוד בבלי, הדרשה באה ללמד על מקרה חריג כשאי אפשר להוליך את השעיר ברגליו בשל העובדה שהשעיר חלה. לפי רב ששת הדרשה לא באה ללמד על המעמד של השעיר מחוץ למקדש.

צורבא הדף היומי

הלכה למעשה

רמב"ם הלכות שבת כז, א-ב

א. היוצא חוץ לתחום המדינה בשבת לוקה שנאמר "אל יצא איש ממקומו ביום השביעי" (שמות טז, כט), מקום זה הוא תחום העיר. ולא נתנה תורה שיעור לתחום זה אבל חכמים העתיקו שתחום זה הוא חוץ לשנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל, וכך אמר להם משה רבינו לא תצאו חוץ למחנה. ומדברי סופרים שלא יצא אדם חוץ לעיר אלא עד אלפים אמה אבל חוץ לאלפים אמה אסור, שאלפים אמה הוא מגרש העיר.

ב. נמצאת למד שמותר לאדם בשבת להלך את כל העיר כולה אפילו היתה כנינוה, בין שהיתה מוקפת חומה בין שלא היתה מוקפת חומה, וכן מותר לו להלך חוץ לעיר אלפים אמה לכל רוח מרובעות כטבלה מרובעת כדי שיהיה נשכר את הזויות, ואם יצא חוץ לאלפים אמה מכין אותו מכת מרדות עד שנים עשר מיל, אבל אם יצא והרחיק מן העיר יתר על שנים עשר מיל אפילו אמה אחת לוקה מן התורה.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תחומין סימן שצז סעיף א

כל אדם יש לו אלפים אמה לכל רוח, חוץ מארבע אמותיו או מהמקום ששבת בו.

משנה ברורה סימן שצז ס"ק א

(א) אלפים אמה - והוא תקנת חכמים דמן התורה מותר להלך עד י"ב מיל כשיעור מחנה ישראל במדבר שהחזיקה י"ב מיל וביותר מזה אסור וכדכתיב אל יצא איש ממקומו והאי ממקומו קאי על המחנה והרבה פוסקים חולקים ואומרים דגם חוץ לי"ב מיל אינו אסור מה"ת והאי אל יצא אינו אלא אזהרה לענין הוצאת כלים מרשות לרשות [אחרונים]:

הרב יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן אורח חיים סימן שצז סעיף ב

ולדעת הרמב"ם יש גם תחום דאורייתא והם ג' פרסאות י"ב מיל. וזה לשון הרמב"ם "היוצא חוץ לתחום המדינה בשבת לוקה...." וזהו דרך הירושלמי (עירובין) בפ"ג הלכה ד' ע"ש. ...מיהו רוב רבותינו הסכימו דבש"ס שלנו מוכח להדיא דאין שום עיקר מן התורה בתחומין ואינו סובר כהירושלמי.

צורבא הדף היומי

אמונה

רמב"ם, ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק מו

וכאשר היה שעיר המשתלח לכפרת חטאים גדולים כולם, עד שאין חטאת צבור שיכפר מה שהוא מכפר, וכאלו הוא נושא כל החטאים, מפני זה לא נרצה לזביחה ולא לשרפה ולא להקבר כלל, אלא הרחיקו תכלית ההרחקה ויושלך בארץ גזרה, ר"ל שאין בה יישוב, ואין ספק לאדם שהחטאים אינם משאות שיעתקו מגב איש אחד לגב איש אחר, אבל אלו המעשים כולם משלים להביא מורא בנפש עד שתתפעל לתשובה, כלומר שכל מה שקדם ממעשינו נקינו מהם והשלכנום אחרי גוינו והרחקנום תכלית ההרחקה.

הרב שמואל ברונשטיין, שם משמואל מועדים יום הכפורים שנה תרעו

יובן נמי ענין שעיר המשתלח, וכבזוה"ק הנ"ל דכגוונא דא ביומא דכפורי דיהבי לי' שעיר. דהנה עשי"ת הם ימי רצון למעלה, וכמים הפנים אל פנים, מתעוררת גם בישראל אהבה לאביהן שבשמים, ואילו היתה התשובה מאהבה מכל ישראל בהתגלות, היו נעשין מכל העוונות זכיות ולא היו צריכין לכלום. אך באשר עדיין לא זכינו לזה, ואף שכל ישראל עושין תשובה בעתים הללו וקול דודי דופק על מיתרי לבם, מ"מ היא רק באהבה מוסתרת, ורק פנימיות הזדונות נהפכת לזכיות אבל לא החיצוניות. ולעומת זה היצה"ר הוא השטן, יש לו דו פרצופים כנ"ל ונהפך לסניגור, ועם זה לכל תכלית הוא חוקר ולא אהדר בריקניא, וישראל נטלו עיטא דא בהאי שעיר המשתלח לעזאזל, לשלטאה עלוי וליטול נשמת' מני'. וזהו כי ביום הזה יכפר עליכם דהוא לשון קינוח, דמאחר שבפנימיות נעשו זכיות, שוב שייך בחיצוניות קינוח והעברה, וכבמדרש (ב"ר פ' ס"ה) משל לקוץ וקרח עיין שם.